

І В А Н   М А Ц В Е Е Н К А

Інфармацыю пра гэтага чалавека давялося збіраць літаральна па крупінках. Лёс быў не надта літасцівы да памяці пра Івана Кузьміча Мацвеенку. Яго імя амаль не згадваецца ў падручніках па мовазнаўстве і спецыялізаваных даведніках, а яго дысертацыя па беларускай мове захоўваецца ў фондзе ананімна, без пазнак у каталогах.

Нарадзіўся Іван Мацвеенка 3 ліпеня 1900 г. у мястэчку Новы Быхаў Быхаўскага раёна. Праўда, гэтая дата хутчэй за ўсё ўмоўная – сам Іван Кузьміч у розны час у дакументах указваў то 1900 г., то 1899 г. У большасці аўтабіяграфій дзень і месяц нараджэння ён увогуле не падаваў. А ў выданні «Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Быхаўскага раёна» годам нараджэння вучонага памылкова называецца 1895 г. [23, с. 113]

Новы Быхаў на пачатку ХХ ст. быў цэнтрам воласці. У мястэчку налічвалася каля 340 дамоў, колькасць жыхароў перасягала 2 тысячы чалавек, прагавалі 23 крамы, была царква, дзве сінагогі і двухкласная царкоўна-прыходская школа [6, с. 281]. Бацька будучага вучонага ўсё сваё жыццё пражыў у гэтым мястэчку, займаўся сельскай гаспадаркай, настаўнічаў. Падобна, што ён добра разумеў важнасць адукацыі, бо незадоўга да сваёй смерці ў 1911 г. настойваў, каб сын паступіў у Магілёўскае духоўнае вучылішча. Сям'я мела дастаткова вялікі зямельны надзел, але ён не мог пракарміць шасцёра чалавек з восені да восені. Духоўнае вучылішча было ці не адзінай магчымасцю атрымаць адукацыю людзям з малым даходам, паколькі ў гэтай установе навучанне было бясплатнае.

Пасля смерці бацькі грошай у сям'і зусім не стала. Іван Мацвеенка не мог працягваць вучобу, а набытая ім духоўная адукацыя «давала толькі права быць царкоўным дзячком» [22, арк. 10]. Год ён адпрацаваў у Новым Быхаве чорнарабочым. Спачатку на лесапільні, адкуль быў звольнены за тое, што па не-

даглядзе парэзаў руку пілой [22, арк. 10], потым на будаўніцтве моста праз Дняпро, але, малады па ўзросце, «быў прагнаны за маласільнасць» [4, арк. 5].

У 1916 г. Іван Мацвеенка вытрымаў экзамен на званне настаўніка пачатковай земскай школы і з верасня пачаў выкладаць у в. Іскань Быхаўскага раёна, а яшчэ праз год – у в. Істопкі.

Падчас наступлення нямецкіх войскаў малады настаўнік добраахвотна ўступіў у Першы быхаўскі атрад Чырвонай гвардыі пад камандаваннем С. Дзергачова, у складзе якога змагаўся з дывізіяй мяцежнага генерала Ю. Доўбара-Мусніцкага. Гэты атрад у красавіку 1918 г. стаў касцяком 152-га стралковага палка 17-й дывізіі Чырвонай Арміі [4, арк. 4].

Да мая 1920 г. быў чырвонаармейцам, потым старшыной, ад'ютантам штаба аб'яднаных атрадаў Мсціслаўскай групы, палітруком (або, як тады называлі, агітатарам), палкавым бібліятэкарам, старшынёй культпросветкамісіі палка, сакратаром камісара і намеснікам камісара палка на гаспадарчай частцы.

На баку савецкіх войскаў Іван Мацвеенка ваяваў з атрадамі С. Пятлюры пад Сарнамі, Дубровіцай, Кастопалем (сучасная Роўненская вобласць Украіны), пазней – на Міншчыне і Полаччыне [4, арк. 4].

Неўладкаваны ваенны побыт, дрэннае харчаванне, адсутнасць аператыўнай медыцынскай дапамогі дрэнна адбіліся на здароўі І. Мацвеенка: у 1920 г. ён захварэў на сухоты і быў дэмабілізаваны. Пасля падоўгі час настаўнічаў у в. Адаменка недалёка ад Новага Быхава. У сакавіку 1921 г. малады настаўнік быў накіраваны ў Смаленск на ваенна-інжынерныя курсы, але ў кастрычніку 1921 г. зноў дэмабілізаваўся праз хваробу.

З гэтага часу яго лёс быў непарыўна звязаны з адукацыяй. Іван Кузьміч працаваў выкладчыкам грамадазнаўства ў агульнаадукацыйнай Навабыхаўскай школе другой ступені (1921–1922 гг.) [2, арк. 2], у Рагачоўскім педтэхнікуме (1923–1924 гг.), загадваў партыйнай школай у Магілёве (1924–1925 гг.), выкладаў грамадазнаўчыя дысцыпліны ў Магілёўскім педтэхнікуме (1925–1929 гг.), загадваў Мінскай школай прафруху пры Цэнтральным савеце прафсаюзаў Беларусі (да верасня 1930 г.).

У гэты час у навуковых выданнях з'яўляюцца першыя публікацыі Івана Мацвееўкі. Так, у зборніку «Магілёўшчына», падрыхтаваным акруговым краязнаўчым таварыствам, змешчаны яго артыкулы на гістарычна-краязнаўчую тэматыку «Сялянскі рух на Магілёўшчыне ў 1905 годзе», «Рэвалюцыя 1905 г. на Магілёўшчыне», «Магілёўшчына як аб'ект краязнаўчага вывучэння» [15; 17; 20].

Лінгвісты, гартаючы зборнік, несумненна, звернуць увагу на матэрыял пад назвай «Аб слоўнікавых асаблівасцях Магілёўшчыны», аўтарам якога з'яўляецца В. Гарбацэвіч, «сябра праўлення таварыства». Даследчык абгрунтоўвае няслушнасць поглядаў асобных «праціўнікаў беларусізацыі», якія лічылі, што «сялянін Магілёўшчыны размаўляе па-расейску». У артыкуле адзначаецца:

«Самы звычайны, няглыбокі аналіз штодзённага жыцця магілёўца разьбівае гэты беспарастаўны аргумент і даводзіць нам, што ён, сялянін Магілёўшчыны, ня толькі размаўляе на сваёй роднай мове, а нават займаецца словатворчасцю; на канве агульна беларускай мовы вышывае дзеўныя ўзоры жывой мовы Магілёўшчыны» [7, с. 106].

У падмацаванне гэтага аўтар падае спіс некаторых дыялектных слоў, якія, на яго думку, «з цягам часу змогуць стаць аздобаю нашай літаратурнай мовы». Адносна невялікі аб'ём артыкула дазваляе прывесці прапанаваную падборку поўнасьцю:

абабак – гриб-березовик,
аблук – кош с телеги,
абмашырыца – ошибиться,
абрэвус – балда,
адаробак – большое лукошко,
адбрэсьці – отделить,
ангерка – женское пальто,
аплат – налог,
апока – лежебок,
архаўка – веялка,
арэлі – качели,

асобка – разница,
астравіна – рогатина,
астрамак – воз сена,
асцо – экзема,
ахрапка – неловкий,
аціра – ухвостье,
багата – много,
бажадай – вероятно,
байбус – высокий,
балабон – бубенчик,
банкрутка – босяк,

біндзюг – телега для больших
 возов,
большкі – облака,
букатка – булка,
буконка – ставня,
бурэндзіць – мочиться,
бусіць – целовать,
бязула – неряха,
варажнеча – вражда,
варушкі – опенки,
варціна – ценнейшая часть поля,
варэйка – горшок,
ваўрэць – сильно вспотеть,
ваўхвіць – шептать, чаровать,
вільчык – верх крыши,
вітка – хворостина,
віхранец – верхолаз,
вобжа – принадлежность сохи,
вотмут – омут,
вотрана – ухвостье,
вочка – лампочка,
вудзяўно – удилище,
вурваль – уровень,
вывухрыць – обучить,
выпіразаць – больно ударить,
выпса – хрыч,
выскяпіца – выкрошиться,
выспятак – удар ногою,
вязёнкі – перчатки,
вязьмо – перевязь,
вясёлка – радуга,
вячорка – вечеринка,
гала – шалун,
галацана – беднота,
галун – квасцы,
гарбавіна – выпуклость,
гаршчок – водоворот,
гаткі – плотина,
грудзіла – удила,
далі – дальше,
даўніна – старина,
джупла – кнут,

дзёўбам – неподвижно,
дзіда – копьё,
дзяўчур – любитель девиц,
дор – тес,
драчонкі – блины из картофеля,
дулёна – толстая,
жыжнасьць – жизнь,
жэзла – посох,
заблаць – нитки для вышивки,
заканурка – конура,
занізкі – бусы,
зацяваць – заставлять,
збачыць – обидеть,
зборка – собрание,
зелянёк – вёшч,
зём – чернозем,
знатвораны – избалованный,
зтусмець – почернеть,
кабат – телогрейка,
кабзыціца – упрямиться,
каверзень – лапоть,
казаба – разве,
кайстра – сумка,
каладзіць – копить,
калыглаз – баловник,
камлет – самотканка,
камяга – корыто,
кантар – гиря,
карэц – кружка,
касавуха – извилистая дорога,
каўбух – желудок,
каўзель – каток,
каўраты – ворота в изгороди,
кашара – телега,
квасёл – фасоль,
керзун – чепец,
кібірка – валеная шапка,
кіёўка – кукуруза,
кнораз – невыложенный кабан,
кодла – род, потомство,
коркі – каблуки,
коц – мата из соломы,

крунджолы – телега,
куёўдзіць – говорить неясно,
кукобіцца – кукситься,
куміца – подруга,
купела – большая крупная лужа,
курапа – лягушка,
курапаціцца – пойти пятнами,
кухва – сорокаведерная бочка,
лавец – прут для печенья сала,
лажбень – дородный,
лапацоўка – крыса,
лапіза – развратная женщина,
латруга – бездельник,
лахардзікі – лакомство,
лашонак – жеребенок,
леска – плотная изгородь,
ліштва – кружева,
луж – боров,
луткі – косяки,
любіста – любовное зелье,
лядаіць – тошнит,
лябіх – лентяй,
лялькоўе – войлок,
ляпей – печник,
лясоўка – дикая яблоня,
маіць – вероятно,
макротка – мокрица,
маланья – молфия,
малябеніць – гениально говорить,
манцуплікі – печенье,
масол – кость,
матарэйка – мотовило,
матошка – пасма,
махнытка – головня,
місцюк – мастер,
мудак – растяпа,
мурня – глубокая яма,
мутарна – дурно,
мыт – понос,
мычка – пучок льна,
мяроча – труппа,
мятлушка, мякмошак – бабочка,

найда – лгун,
наўрышча – совпадение,
небыты – хлопоты,
ненаўтадзей – неожиданно,
нізьбы – хилый,
ніцы – хитрый,
нявыцерпка – нетерпение,
паганка – мышь,
паечыць – испортить,
панеўка – прорубь,
патрап'е – отрепы льна,
паход – перевес,
пацёкічы – потоки, ручьи,
Пёкла – Фекла,
пранужлівы – проворный,
пярэўлак – переулочек,
пясклёнак – цыпленок,
салдацкі – стрекоза,
ссыллаць – облизываться,
сашчыпуліць – обнять,
скалля – быстрая,
скяпаць – колоть,
стыліца – холод,
разуван – бестолковый,
раскірэчыцца – раздвоиться,
     раскорячиться,
рудка – топкое место,
рыбалка – рыбак,
унівіч – пропадать зря,
учкур – шнурок,
хіжка – кладовая,
Цярэх – Терентий,
чэмер, чамярыца – паралич,
шал – бешенство,
шаламок – ермолка;
     большеголовый, глупый,
шالی – весы,
шаройкі – отруби,
шворка – шнур,
шкарадзь – гадость,
шпакулы – очки,
шпар – паз,

шупік – разбітое яйцо,

ягруст – крыжовнік

[7, с. 106–108].

Знаёмства з архіўнымі звесткамі дае падставы меркаваць, што за псеўданімам *В. Гарбацэвіч*, які стаяў пад названым артыкулам, хаваўся Іван Мацвееў. На карысць гэтага сведчаць адразу некалькі аргументаў. Па-першае, іншых публікацый з подпісам *В. Гарбацэвіч* у 1920–1940-я гг. не было. Па-другое, у лістападзе 1926 г. адбылася Акруговая краязнаўчая канферэнцыя, якая зацвердзіла склад праўлення Магілёўскага акруговага таварыства краязнаўства ў колькасці 11 чалавек: І. Мацвяёнак (старшыня), У. Венюкоў (намеснік старшыні), М. Ламака (сакратар), Авярбах, Б. Вокунь, В. Грушэцкі, А. Бычкоў, М. Ларычкаў, А. Ляшчынскі, К. Лаўрэнцаў, А. Галадкоўскі [11, с. 154]. Такім чынам, імя «сябра праўлення таварыства» *В. Гарбацэвіча* ў спісе адсутнічае, што дае падставы сумнявацца ў рэальнасці гэтай асобы. Па-трэцяе, у пераліку навуковых публікацый І. Мацвееўкі ёсць артыкул «Слоўнікавыя асаблізасці магілёўскай гаворкі», які быў надрукаваны менавіта ў 1927 г. [1].

У кнізе «Памяць: гісторыка дакументальная хроніка Быхаўскага раёна» прыводзіцца інфармацыя, што Іван Кузьміч Мацвяёнак, «чырвоны партызан, чырвонаармеец 152-га палка 17-й дывізіі, член КПСС, пасля Грамадзянскай вайны жыў і працаваў у Мінску, у часы культ асобы Сталіна быў рэпрэсіраваны» [23, с. 113].

Ніякіх пацверджанняў гэтай інфармацыі ў архівах мы адшукаць не змаглі. Жыццёвы шлях Івана Кузьміча 1920–1950-х гадоў прасочваецца дастаткова поўна, без «белых плям» і супярэчнасцей. Меркаваць, што нехта *Мацвяёнак* і чырвонаармеец 152-га стралковага палка *І. Мацвееў* – гэта розныя асобы, таксама не даводзіцца: менавіта форму прозвішча *Мацвяёнак* (побач з варыянтам *Матвяёнак* і крыптонімам *І. М.*) выкарыстоўваў Іван Кузьміч пры пазначэнні аўтарства сваіх першых публікацый [8; 15–21]. Гэтую ж версію ўскосна пацвярджае і Ю. Васілеўскі – аўтар першых энцыклапедычных артыкулаў пра І. Мацвееўку [5, с. 229; 24, с. 98–99].

У 1929–1930 гг. Іван Кузьміч экстэрнам здаў увесь курс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта па сацыяльна-гістарычным аддзяленні (па так званай белсекцыі) і атрымаў дыплом аб вышэйшай адукацыі. Пасля на працягу трох гадоў ён праходзіў навучанне ў аспірантуру пры Інстытуце філасофіі Беларускай акадэміі навук, а ў верасні 1933 г. стаў яе выпускніком [2, арк. 2 адв.].

Паколькі, жывучы ў Мінску, трэба было думаць не толькі пра тэарэтычныя праблемы дыялектычнага матэрыялізму, але і пра штодзённае існаванне, аспірант актыўна займаўся выкладчыцкай працай. Так, ён выкладаў дыямат у Будаўнічым інстытуце (1930–1931 г.), Хімічна-тэхналагічным інстытуце (1931–1932 г.) і Тарфяным інстытуце (1932–1933 г.). Не дзіўна, што Іван Кузьміч не ўклаўся ў адведзеныя тэрміны і па заканчэнні аспірантуры не змог закончыць дысертацыю. Таму дырэктар акадэмічнага інстытута аспірантуры абавязала яго разам з іншымі выпускнікамі філасофскага аддзялення прадставіць і абараніць дысертацыйную працу не пазней за 1 студзеня 1934 г. [2, арк. 6].

Пасля заканчэння аспірантуры Іван Мацвеенка быў прызначаны загадчыкам вучэбнай часткі Беларускага інстытута масавай завочнай адукацыі. Верагодна, што калі б і далей ён займаўся грамадазнаўчымі навукамі, то вельмі хутка зрабіў бы кар’еру тыповага савецкага службоўста, а філалогія страціла б некалькі арыгінальных і змястоўных даследаванняў. Аднак дзякуючы ўмяшанню партыі гэтага не адбылося.

Увогуле савецкую ўладу І. Мацвеенка прыняў усім сэрцам яшчэ ў Грамадзянскую вайну. Тады ж, на фронце, ён стаў партыйцам. Аднак адносіны партыі да Івана Кузьміча былі не такімі адназначнымі. Так, у 1926 г. ён атрымаў вымову «за кумаўство», калі запрасіў на працу ў партшколу нейкага сваяка (да таго ж яшчэ і члена іншай партарганізацыі!). Праз тры гады была яшчэ адна вымова «па чыстцы» – за «непрыняцце мер па разгортванні крытыкі». А ў канцы снежня 1934 г. І. Мацвеенка быў увогуле выключаны з партыі «за ідэалагічныя памылкі ў выкладчыцкай працы». Зразумела, што ў 1930-я гг. падобная фармулёўка значыла не толькі канец адміністрацыйнай, выкладчыцкай ды і любой іншай кар’еры, але ставіла пад пагрозу само жыццё чалаве-

ка. Пасля было аднаўленне Камісіяй партыйнага кантролю, потым зноў выключэнне і аднаўленне ў верасні 1939 г. Тым не менш факт застаецца фактам: педагог без партбілета выкладаць дыялектычны матэрыялізм не мог. Таму Іван Кузьміч уладкаваўся ў Мінскі педтэхнікум выкладчыкам рускай мовы і літаратуры, а паралельна працаваў на так званым рабфаку пры БДУ.

У верасні 1939 г. І. Мацвеенка пераехаў у Магілёў і да пачатку вайны працаваў у Магілёўскім педінстытуце, дзе ў якасці старшага выкладчыка вёў самастойны курс дыямату. Адміністрацыя інстытута ва ўмовах бесперапынных вымушаных кадравых чыстак імкнулася ўмацаваць установу супрацоўнікамі са ступенямі і званнямі. Таму ў снежні 1940 г. у Вучоны савет БДУ паступіла службовая запіска за подпісам намесніка дырэктара педінстытута Назаранкі, у якой адзначалася, што МагДІІ просіць прыняць да абароны дысертацыю старшага выкладчыка І. Мацвеенка на тэму «Марксісцка-ленінскае вучэнне пра паняцце» [2, арк. 8].

Як бачым, тэма, прапанаваная вучэным, знаходзілася на сумежжы філасофіі і лінгвістыкі. Таму ў студзені 1941 г. Іван Мацвеенка ў Акадэміі навук вымушаны быў здаваць яшчэ адзін дадатковы кандыдацкі мінімум – па лінгвістыцы. У той час экзамен складаўся з дастаткова аб'ёмістых тэм па розных раздзелах агульнага мовазнаўства, стараславянскай мове, гісторыі рускай мовы, рускай дыялекталогіі, сучаснай рускай мове і лацінскай мове [4, арк. 6].

У асабовай справе І. Мацвеенка маецца недатаваны запыт на кафедру марксізму-ленінізму адносна далейшага лёсу пададзенага тэксту. Ён пісаў:

«Я сумняваюся ў прыдатнасці маёй дысертацыі таму, што ў ёй разбіраюцца агульныя пытанні тэмы, а зараз, кажуць, патрабуецца насычэнне дысертацыі канкрэтным матэрыялам, пераважна мясцовым...» [2, арк. 9–9 адв.].

Гэты ж дакумент дае нам уяўленне пра структуру даследавання. Можна пераканацца, што ў рабоце Івана Мацвеенка была не толькі філасофска-палітычная рыторыка. У кандыдацкай цэлы раздзел прысвечаны разгляду вучэння пра паняцце ў кантэксце

гісторыі мовы. Нягледзячы на тое, што гэты раздзел дадаваўся «для канкрэтызацыі філасофскіх палажэнняў тэмы» [2, арк. 9 адв.], зараз ёсць усе падставы меркаваць, што гэта было адно з першых даследаванняў па тэорыі мовы ў беларускай лінгвістыцы. Далейшы лёс дысертацыі невядомы, аднак высокая верагоднасць таго, што тэкст працы загінуў у Мінску падчас чэрвеньскіх бамбёжак 1941 г.

Праз два дні пасля пачатку вайны 40-гадовы Іван Мацвеенка пайшоў на фронт. Па рашэнні камандавання ён праходзіў службу ў Эвакуацыйным шпіталі № 1430 Заходняга фронту. Двойчы быў цяжка кантужаны – у сакавіку 1942 г. і ў верасні 1943 г. [2, арк. 14 адв.], узнагароджаны медалём «За перамогу над Германіяй».

З лютага 1943 г. ён стаў інструктарам палітаддзела 18-й брыгады 4-га аўтамеханічнага корпуса, у гэтым жа годзе быў накіраваны на курсы ўдасканалення каманднага саставу 3-й ударнай арміі. З восені 1943 г. да жніўня 1944 г. Іван Мацвеенка ў званні маёра ўзначальваў штаб 48-га армейскага Трафейнага батальёна [4, арк. 4].

Пасля заканчэння вайны Іван Кузьміч з лета 1944 г. тры гады выкладаў у Краснадарскім Сувораўскім вайсковым вучылішчы, якое размяшчалася ў Майкопе [2, арк. 13]. Менавіта з пасады старшага выкладчыка ён і быў дэмабілізаваны ў ліпені 1947 г. [22, арк. 10].

На пачатку верасня 1947 г. на імя рэктара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта паступіла заява ад І. Мацвеенкі, у якой вучоны прасіў залічыць яго выкладчыкам адной з дысцыплін філасофскага цыклу. Па рашэнні рэктара ён быў прыняты старшым выкладчыкам кафедры філасофіі [2, арк. 12]. Асноўным прадметам, які выкладаў Іван Кузьміч, была логіка. Праўда, у больш позніх дакументах знаходзім сведчанне, што ў гэты перыяд ён працаваў на кафедры рускай мовы і агульнага мовазнаўства, дзе чытаў курс гісторыі рускай мовы [4, арк. 5 адв.; 22, арк. 10].

Важнай падзеяй у пасляваеннай філалагічнай навуцы стала абарона 12 снежня 1947 г. у Вучоным савеце БДУ кандыдацкай дысертацыі І. Мацвеенкі «Семантический и морфологический

анализ белорусской топонимии» [13; 22, арк. 2], напісанай на падставе аналізу назваў каля 7 тысяч населеных пунктаў БССР.

Структурна дысертацыя складалася з трох асноўных раздзелаў. Ва «Уводзінах» акрэсліваліся прадмет і задачы даследавання (задачи семантычнага і марфалагічнага аналізу), праводзіўся агляд літаратуры, называліся асноўныя крыніцы.

У другім раздзеле «Гістарычная перыядызацыя беларускай тапанімікі» разглядаліся даславянскія найменні, старажытныя беларускія тапонімы і тапаніміка феадальнага перыяду. Аўтар падаваў матэрыял у наступнай паслядоўнасці: найменні, звязаныя са значэннем пункта, найменні, якія вызначаюць размяшчэнне пункта, найменні з адцягненым значэннем, афіксацыя найменняў, суфіксацыя найменняў, словаскладанне.

Трэці раздзел «Марфалагічныя катэгорыі» ўключаў падраздзелы «Часціны мовы», «Катэгорыя роду», «Катэгорыя ліку».

Адбор найменняў праводзіў у адпаведнасці з распрацаванай сістэмай вызначэння «старажытнасці» тапонімаў. Матэрыялам для даследавання паслужылі:

1. Назвы гарадоў, мястэчак і іншых паселішчаў, якія ўзніклі да канца XVII ст., гэта значыць з'яўляюцца адносна старажытнымі.

2. Тапанімічныя найменні «рэлігійнага паходжання»: *Божы Дар, Божына, Засвяце* і інш.

3. Назвы паселішчаў любога тыпу і памеру, аднайменныя з назвамі рэк і азёр, паколькі ва ўмовах Беларусі, на думку аўтара, назвы рэк і азёр больш старажытныя за іншыя геаграфічныя найменні (балоты і ўрочышчы наадварот часцей за ўсё атрымліваюць назвы ад найменняў суседніх населеных пунктаў: *Барсукі, Вароніцкае балота, Гаць* і інш.).

4. Найменні, карані якіх фармальна блізкія да адпаведных слоў латышскай, літоўскай, старажытнапрускай і фінскай моў, паколькі ў іх «адлюстраваны найбольш старажытны стан мовы нашых продкаў, вядомы ў лінгвістыцы пад недакладнай назвай перыяду славяна-балтыйскага або літва-славянскага адзінства» [14, арк. 3].

5. Назвы населеных пунктаў, зафіксаваныя ў рускіх, беларускіх, літоўскіх летапісах і граматах, а таксама іншых гістарычных помніках, апублікаваных у «Историко-юридических материалах, извлечённых из актовых книг губерний Витебской и Могилёвской» (тт. 1–31), у «Актах, относящиеся к истории Юго-Западной России», хроніцы Т. Сурты – Ю. Трубніцкага, Баркулабаўскім летапісе, «Материалах для словаря древнерусского языка...» І. Сразнеўскага, у гістарычных апісаннях войнаў на тэрыторыі Беларусі.

Спіс крыніц дысертацыйнага даследавання І. Мацвеенкі досыць аб'ёмісты. Акрамя названых вышэй помнікаў, аўтар карыстаўся тапаграфічнымі картамі XIX – сярэдзіны XX ст. і яшчэ трыма з паловай дзясяткамі лексікаграфічных выданняў, даведнікаў і спісаў.

Мэтай семантычнага аналізу найменняў у рабоце І. Мацвеенкі было вызначэнне гістарычнай перыядызацыі беларускай тапанімікі. Аўтар лічыў мэтазгодным на кожным этапе гістарычнага развіцця адшукваць тры адрознівальныя рысы, якія маглі прыцягнуць увагу чалавека і тым самым стаць асновай тапанімічных найменняў [14, арк. 7].

Адной з асноўных задач сваёй працы Іван Мацвеенка называў распрацоўку пытання пра семантычныя падставы марфалагічнай структуры тапонімаў [14, арк. 8].

Марфалагічны аналіз уласных найменняў вучоны разумеў дастаткова шырока і ўключаў у гэтае паняцце не толькі часцінамоўную прыналежнасць тапоніма, але і асаблівасці яго ўнутранай структуры. Ён адзначаў, што «суфіксальнае багацце беларускіх тапонімаў неабходна разглядаць не толькі чыста марфалагічна, у іх гукавой форме і класіфікацыі, але і семантычна, паколькі інакш работа не мела б ніякага значэння для распрацоўкі тэорыі мовы» [14, арк. 9].

Пэўную цікавасць уяўляе раздзел, прысвечаны агляду літаратуры па праблеме. Акрамя рэфлекторна-абавязковага пералічэння твораў класікаў марксізму-ленінізму, Іван Мацвеенка больш падрабязна спыніўся на даследаваннях А. Сабалеўскага і Я. Карскага і адзначыў, што «яны да гэтага часу сапраўды з'яўля-

юцца непераўздыдзеным узорам лінгвістычнага аналізу буйных з'яў, якія ахопліваюць цэлыя перыяды» і таму дазваляюць «распрацаваць пытанне пра гістарычную перыядызацыю беларускай тапанімічнай лексікі» [14, арк. 17].

У адпаведным раздзеле І. Мацвееў абгрунтоўваў магчымасць падзелу ўсёй шматстайнасці беларускіх тапонімаў у адпаведнасці з гістарычным перыядам іх узнікнення.

Да савецкага перыяду ён аднёс назвы населеных пунктаў, заснаваных або карэнным чынам рэарганізаваных пасля 1917 г.: *Баявы, Камсамольск, Рэкорд, Прагрэс, Чырвоны Сцяг* і інш. адзінкі, якія, па словах А. Сялішчава, знаходзяцца ў сувязі «з агульным павышаным настроем і энтузіязмам эпохі» [14, арк. 29].

Найменні феадальнага перыяду характарызуюцца найперш тым, што «вызначальнай лініяй тапанімічнай словатворчасці становіцца абзначэнне прыналежнасці населенага пункта таму або іншаму ўладальніку». Фармальна гэта нярэдка прыналежаць прыметнікі ў форме множнага ліку: *Елецкія, Рагоўскія* і інш.

Многія найменні дафеадальнага перыяду ўтвораны ад назваў прадметаў і з'яў прыроды, а не ад сацыяльных з'яў і паняццяў: «семантычнае адрозненне феадальных і дафеадальных найменняў зводзіцца да таго, што першыя ўяўляюць сабой вытворныя ад іменных, прадметных і абстрактных асноў слоў, вядомых людзям феадальнага перыяду, а другія – узыходзяць да найменняў татэмаў і міфалагічных істот, родаў і плямён» [14, арк. 23].

Падставай для перыядызацыі з'яўляецца шэраг крытэрыяў: а) вывучэнне гістарычных дакументаў пра старажытныя паселішчы; б) гісторыка-марфалагічны і часткова фанетычны аналіз структуры найменняў; в) гістарычная семантыка найменняў у сувязі з грамадскай структурай кожнага гістарычнага перыяду з аднаго боку, і ўласцівым гэтаму перыяду тыпам мыслення грамадскага чалавека, з другога» [14, арк. 128–129].

Далейшы аналіз беларускіх тапонімаў аўтар праводзіў па трох кірунках: даславянскія найменні, старажытная беларуская тапанімія, тапанімія феадальнага перыяду. Дастаткова паслядоўна разглядаў іх семантычныя, граматычныя і словаўтваральныя характарыстыкі онімаў.

Натуральна, што асобныя ацэнкі І. Мацвееўкі падаюцца спрэчнымі: «прыгонніцкая ідэалогія ў найменнях населеных пунктаў адбіваецца ў змесце наймення, напрыклад: Халопенічы, Сялец Халапееўскі і г. д., у груба абражальным характары найменняў, напрыклад: Дурьцькоўшчына, Блошнікі, Ушывец і г. д.» [14, арк. 3–4], аднак увогуле варта прызнаць, што дадзенае дысертацыйнае даследаванне з’яўляецца адной з найбольш змястоўных манаграфічных работ 1940-х гадоў.

Пераломным этапам у станаўленні Івана Мацвееўкі як вучонага стаў 1949 г. Менавіта ў гэтым годзе, 15 сакавіка, газета Мінскага абкама партыі «Звязда» апублікавала аб’ёмісты крытычны артыкул члена-карэспандэнта Акадэміі навук БССР лаўрэата Сталінскай прэміі Кандрата Крапівы пад назвай «Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы» [9]. Праз два дні гэты ж матэрыял быў перадрукаваны «Настаўніцкай газетай» [10].

Нагодай для разгромнага матэрыялу класіка беларускай літаратуры стаў артыкул Івана Мацвееўкі «Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР», змешчаны ў часопісе «Советская школа» [12]. У ім вядомы пісьменнік няшчадна, з’едліва і ў цэлым слухна крытыкаваў навуковыя падыходы аўтара. Кандрат Крапіва адзначаў: «Шкоднасць названага артыкула ў тым, што І. Мацвееўка, падыходзячы да пытанняў мовы з лявацкімі, вульгарызатарскімі ўстаноўкамі, карыстаючыся фармалістычным метадам “даследавання”, а таксама з прычыны нядобрасумленнага абыходжання з матэрыялам і жахлівай непісьменнасці, дапусціў рад грубых метадалагічных і фактычных памылак, прынізіў і абалгаў беларускую мову». Аўтару ў віну ставілася некарэктнае выкарыстанне колькасных падлікаў пры асвятленні развіцця беларускай лексікі і свядомае прыніжэнне беларускай мовы XIX – пачатку XX ст.: «Калі верыць І. Мацвееўку, дык на 10000 слоў, якія змяшчаюцца на 100 старонках, прыпадае толькі адно арыгінальнае беларускае слова, і ва ўсякім разе не больш дзесяці». Пасля прыводзіўся ўрывак з пачатку паэмы Янкі Купалы «Курган» з наступным каментарыем: «Не ведаю, як нашаму вучонаму, а нам здаецца, што кожнае слова тут з’яўляецца

арыгінальным беларускім, хоць некаторыя з іх і ўжываюцца ў іншых славянскіх мовах» [9, 10].

Кандрат Крэпіва меў рацыю. Артыкул І. Мацвееўкі, сапраўды, тэндэнцыйны і дастаткова бездапаможны. У ім, акрамя традыцыйных для таго часу пасажаў, якія павінны былі засведчыць вернасць аўтара ідэалам савецкага грамадскага і культурнага будаўніцтва, было мала аргументаў і шмат суб'ектыўных ацэнак. Вучоны спрабаваў абгрунтаваць думку, што беларускія словы, фармальна і семантычна тоесныя з адпаведнымі словамі рускай мовы, не з'яўляюцца «русіцызмамі», чужароднымі беларускай мове, а прадстаўляюць сабой «роўнапраўныя варыянты адпаведных беларускіх лексем» [12, с. 42].

Спосаб падачы матэрыялу І. Мацвееўкі выбіраў таксама досыць прадказальны – супастаўленне беларускай мовы дарэвалюцыйнага перыяду і сучаснай яму эпохі. У выніку атрымалася, што «ва ўсіх дарэвалюцыйных слоўніках беларускай мовы прыводзіцца велізарная колькасць вульгарызмаў, абразлівых прозвішчаў, лаянак і іншых ім падобных слоў» [12, с. 38], у той час як «сучасны слоўнік беларускай літаратурнай мовы даўно ўжо... імкліва вырастае з ранейшых вузкіх рамак сялянскай абыдзённай мовы... да ўзроўню перадавой дзяржаўнай і літаратурнай мовы свету» [12, с. 39], паколькі «які калгаснік ці рабочы БССР не ўжывае ў сваёй мове такіх палітычных тэрмінаў, як *партыя, соцыялізм, камунізм, рэвалюцыя* і шмат іншых» [12, с. 39].

Разам з тым І. Мацвееўкі выказваў у артыкуле і асобныя смелыя для сталінскай эпохі думкі. Напрыклад, насуперак пашыранаму ў тыя часы падыходу, ён бачыў у кантактах беларускай мовы з польскай не толькі негатыўныя вынікі, паколькі «Польшча ў пэўны час была перадатчыкам культуры з Усходу на Запад і з Захаду на Усход» [12, с. 43].

Верагодна, былы палітрук І. Мацвееўкі добра арыентаваўся ў «калянавуковай» кан'юнктуры. Ён памятаў разгром «нацдэмаў» у Акадэміі навук і інстытутах у 1930-я гады, таму вырашыў «падстрахавацца» і свае лінгвістычныя ідэі фармуляваў у поўнай адпаведнасці з ленінска-сталінскай палітыкай і «новым вучэннем аб мове» М. Мара. Смелая і бескампрамісная рэакцыя ўплывовага

пісьменніка і функцыянера К. Крапівы была для яго неспадзяванай і, трэба думаць, дастаткова балючай у прафесійным плане. Ва ўсякім разе на працягу наступных васьмі гадоў ён не друкаваўся...

Выкладчыцкага заробку нават з улікам кандыдацкай ступені для бязбеднага існавання сям'і з чатырох чалавек не хапала, таму І. Мацвеенка актыўна падпрацоўваў у іншых адукацыйных установах. Пэўны час да верасня 1949 г. ён (відаць, па сумяшчальніцтве) выконваў абавязкі намесніка дырэктара Навуковадаследчага інстытута школ Міністэрства асветы БССР [4, арк. 2]. Факт працы штатнага выкладчыка паралельна ў некалькіх установах выклікаў абгрунтаванае незадавальненне кіраўніцтва БДУ [2, арк. 28], таму Іван Мацвеенка ў канцы ліпеня 1950 г. звольніўся з універсітэта і рашэннем міністра асветы П. Саевіча быў прызначаны загадчыкам кафедры агульнага мовазнаўства Мінскага дзяржаўнага інстытута замежных моў.

Іван Кузьміч меў неабходны вопыт працы, вучоную ступень і арганізатарскія здольнасці, добра валодаў французскай, польскай, украінскай мовамі, умеў чытаць па-нямецку, па-англійску, па-літоўску і па-латышску [2, арк. 14]. Да таго ж рашэннем Вышэйшай атэстацыйнай камііі 28 студзеня 1950 г. ён быў зацверджаны ў вучоным званні дацэнта па кафедры «руская мова і агульнае мовазнаўства» [1, арк. 15]. Таму падаецца цалкам лагічным рашэнне міністра асветы аб прызначэнні І. Мацвеенкі з восені 1950 г. ва ў намесніка дырэктара Мінскага дзяржаўнага інстытута замежных моў.

У 1951 г. стан здароўя вучонага пагоршыўся: магчыма, давалі знаць пра сябе ваенныя кантузіі. Іван Кузьміч вырашыў адысці ад адміністрацыйнай працы і больш сканцэнтравацца на навуковай дзейнасці. Савет інстытута падтрымаў гэтае рашэнне і накіраваў даследчыка ў дактарантуру пры Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук СССР. Аднак камісія Міністэрства вышэйшай адукацыі СССР у жніўні 1952 г. без тлумачэння прычын адхіліла хадаініцтва Савета і рэкамендавала саіскальніку закончыць работу над доктарскай дысертацыяй самастойна [4, арк. 16–17, 39].

Летам 1953 г. І. Мацвеенка папрасіў вызваліць яго ад працы ў якасці загадчыка кафедры і пакінуць толькі палову стаўкі на пасадзе дацэнта па беларускай мове, а ў пачатку 1956 г. звольніўся з інстытута «па сямейных абставінах і па стане здароўя» [4, арк. 61]. Абедзве прычыны былі праўдай: Іван Кузьміч пакутаваў на частыя запаленні лёгкіх, а ў адносінах з жонкай таксама з'явіліся сур'ёзныя праблемы [4, арк. 62].

Характарыстыкі за подпісам тагачаснага дырэктара Інстытута замежных моў М. Жаўрыда, якія захоўваюцца ў асабовых справах І. Мацвеенка, вельмі стрыманыя. У дакументах пералічваюцца пасады, якія ён займаў, падкрэсліваецца, што за час працы ў інстытуце І. Мацвеенка праявіў сябе як кваліфікаваны спецыяліст і метадычна падрыхтаваны выкладчык [3, арк. 10]. Па няпісаных правілах савецкага часу гэта магло азначаць, што, нягледзячы на ўвесь свой прафесіяналізм, былы ўдзельнік дзвюх войнаў меў няпросты характар.

Іван Кузьміч пакінуў Беларусь і пераехаў у Горна-Алтайск, дзе з 22 лютага 1956 г. быў залічаны на працу ў якасці дацэнта кафедры рускай мовы і літаратуры Горна-Алтайскага педінстытута [3, арк. 3]. Кіраўніцтва інстытута ў той час было надзвычай зацікаўлена ў прыцягненні высокакваліфікаваных супрацоўнікаў з іншых рэспублік СССР. Дырэктар інстытута Б. Хаметаў нават аплаціў з бюджэту выдаткі на пераезд з Мінска ў Горна-Алтайск.

Пасля звальнення напярэдняга дэкана літаратурнага факультэта Ю. Егермана Івану Кузьмічу было прапанавана заняць яго пасаду, аднак, узважыўшы ўсе фактары, вучоны адмовіўся, спаслаўшыся на стан здароўя. Сапраўднай прычынай адмовы магло стаць тое, што новы выкладчык не да канца ўпісаўся ў калектыў педінстытута і многіх калег раздражняў сваёй рэзкасцю і прамай [3, арк. 12].

Да таго ж бытавыя ўмовы, у якіх апынуўся І. Мацвеенка, былі значна горшыя за мінскія. Так, калі ў інтэрнаце Мінскага інстытута замежных моў на вуліцы Мяснікова жыццё псавала цэнтральная каналізацыйная труба, якая чамусьці праходзіла праз жылыя пакоі і рэгулярна працякала [4, арк. 38], то ў Горна-Алтайску яго кватэра аказалася зусім непрыстасаванай для

жылля ў зімовы перыяд: «у ёй няма ніводнага цэлага шкла, паміж маснічынамі шчыліны ў некалькі сантыметраў, пліта развалена, няма фортачак у вокнах, няма электрычнага асвятлення» [3, арк. 12].

Разам з тым менавіта на Алтаі Іван Кузьміч найбольш актыўна працаваў над доктарскай дысертацыяй. У сярэдзіне лета 1956 г. яго праца была ўжо блізкая да завяршэння. [3, арк. 12]. Асноўныя палажэнні даследавання І. Мацвеенка выклаў у артыкуле «О корневом составе лексики восточнославянских языков» у часопісе «Ученые записки Горно-Алтайского государственного педагогического института». Гэтая аб'ёмістая работа, па словах самога аўтара, была апрацаваным у форме часопіснага артыкула аўтарэфератам доктарскай дысертацыі на тэму «Лексіка ўсходнеславянскіх моў» [13].

У артыкуле І. Мацвеенка спасылаўся на погляды В. Багародзіцкага, В. Вінаградава, А. Мее, С. Абнорскага, Л. Булахоўскага, П. Чарных і інш. і вылучаў дзве вызначальныя тэндэнцыі ў вывучэнні суадносін паміж слоўнікавым фондам і так званым «каранёвым складам» лексікі мовы: 1) абмежавальную – якая звужае паняцце асноўнага слоўнікавага фонду да каранёвых слоў пэўнай мовы; 2) пашыральную – уключае ў асноўны фонд значную колькасць вытворных слоў (якія ўзніклі ў выніку перараскладання або апрошчання ці з'яўляюцца неалагізмамі савецкай эпохі) [13, с. 117-118].

Асноўная ідэя артыкула заключаецца ў сцвярджэнні, што «паколькі каранёвая лексіка з'яўляецца асноўнай, рашаючай, вызначальнай часткай асноўнага слоўнікавага фонду, то і некаранёвыя словы, уключаныя ў слоўнікавы фонд, павінны быць у пэўным сэнсе аднатыпнымі з каранёвымі словамі» [13, с. 118].

Па назіраннях аўтара каранёвая лексіка – найбольш устойлівая часткай мовы, а таксама аснова для словаўтварэння. Так, па яго падліках у рускай мове з 2415 арыгінальных каранёвых слоў утвораны амаль 400 тысяч іншых лексічных адзінак. Гэта значыць, што слоўнікавы склад мовы прыблізна ў 160 разоў пераўзыходзіць каранёвы склад.

Аўтар звяртаўся да дадзеных параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і адзначаў, што ў сучасных усходнеславянскіх мовах налічваецца 242 словы, якія могуць узыходзіць да формаў індаеўрапейскай мовы-асновы і маюць заканамерныя гукавыя адпаведнасці ў іншых індаеўрапейскіх мовах.

Іван Мацвеенка паказаў добрую лінгвістычную падрыхтоўку і ўменне працаваць са спецыяльнай літаратурай. Адчуваецца, што ў перыяд, які прайшоў ад моманту публікацыі няўдалага артыкула ў «Совецкой школе», даследчык шмат увагі надаваў павышэнню сваёй навуковай кваліфікацыі. У новай рабоце ён больш удала апераваў канкрэтнымі фактамі і дастаткова паслядоўна аналізаваў усходнеславянскія тэрміны роднасці і сваяцтва, паляўніцтва і земляробства, анатамічныя і батанічныя найменні. Для падмацавання сваіх высноў вучоны выкарыстоўваў матэрыял з грэчаскай, гоцкай, лацінскай, нямецкай, літоўскай, латышскай, фінскай і іншых моў.

Асобна І. Мацвеенка спыніўся на словах, якія ўзыходзяць да індаеўрапейскай мовы-асновы і прадстаўлены толькі ў беларускай і ўкраінскай мовах: напрыклад, бел. *араць, балбатаць, ванітаваць, водар, глеба, рабаваць, сёрбаць, трымцець* і інш.

У артыкуле прыводзіліся дадзеныя палявых запісаў, зробленых аўтарам у некалькіх прыдняпроўскіх населеных пунктах (тэрыторыя старажытных дрыгавічоў). Так, у трох вёсках былі запісаны 973 словы, не прадстаўленыя ў літаратурных мовах усходніх славян: *слёс* 'забалочаны луг', *варціна* 'лепшая частка лугу', *галы* 'далёкія ўчасткі каля лугу', *галіцца* 'шкадаваць што-небудзь, зайздросціць', *зэз* 'супадзенне абставін' і інш. [13, с. 126].

У заключэнні аўтар зрабіў дастаткова прадказальны вывад адносна абгрунтаванасці гіпотэзы акадэміка А. Шахматава пра засяленне паўднёвай часткі Беларусі і паўночнага ўсходу Украіны паўднёварускімі плямёнамі і гэтым патлумачыў «падабенства фанетычных асаблівасцей і размоўнай лексікі, якое выяўляецца пры параўнанні беларускай мовы (і паўднёваўкраінскай гаворкі) і паўднёвай гаворкі рускай мовы» [13, с. 162].

У Горна-Алтайскім педінстытуце І. Мацвеенка чытаў курс гісторыі рускай літаратурнай мовы, уводзіны ў мовазнаўства, гіста-

рычную граматыку рускай мовы, а таксама шэраг спецкурсаў і спецсемінараў, кіраваў лінгвістычным гуртком (які, дарэчы, карыстаўся папулярнасцю ў студэнтаў) [3, арк. 19]. Аднак вырашыць бытавыя праблемы так і не атрымалася, таму ён працягнуў пошукі працы і ў сярэдзіне жніўня 1959 г. быў абраны па конкурсе на пасаду дацэнта кафедры рускай мовы Барнаўльскага педагагічнага інстытута, а ў хуткім часе ўзначаліў гэтую кафедру [1, арк. 8].

Увогуле алтайскі перыяд быў не самым лепшым у жыцці вучонага. У гэты час зноў з'явіліся сямейныя праблемы, а таксама яшчэ больш падводзіла падарванае на фронце здароўе – рэгулярна абвастралася хранічная пнеўманія, і І. Мацвеенка быў вымушаны рэгулярна знаходзіцца на бальнічным [1, арк. 19–22].

25 мая 1962 г. Іван Кузьміч звольніўся з пасады загадчыка кафедры, а ў канцы чэрвеня 1963 г. выйшаў на пенсію.

Верагодна, што на поўдні Заходняй Сібіры, у Барнаўле, і завяршыў сваё жыццё гэты неспакойны чалавек, які мог стаць святаром, але вырашыў звязаць свой лёс са служэннем ленінскім ідэям, вучоны які загадваў некалькімі кафедрамі і працаваў у васьмі інстытутах, але імя якога амаль сцерлася з гісторыі айчыннай навукі.

Цяжка адназначна ацаніць ролю Івана Мацвеенкі ў развіцці беларускай лінгвістыкі. З аднаго боку, ён надрукаваў адносна няшмат работ, магчыма, не самых заўважных па навуковых вартасцях і дастатковым тэндэнцыйных па змесце. Але менавіта І. Мацвеенка ці не ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве пачаў распрацоўваць пытанні тэорыі мовы: асобны раздзел рукапісу яго даследавання па філасофіі быў прысвечаны разгляду вучэння пра паняцце ў святле гісторыі мовы. Адным з першых сярод лінгвістаў пасляваеннага пакалення, побач з М. Жыдовіч, Ю. Мацкевіч, Л. Шакуном і інш., ён пачаў працу над доктарскай дысертацыяй. Нарэшце, І. Мацвеенка заслужана павінен лічыцца заснавальнікам беларускай анамастыкі, паколькі менавіта ён у 1947 г., задоўга да з'яўлення грунтоўных кніг М. Бірылы, напісаў аб'ёмістую манаграфію, прысвечаную семантычным і граматычным асаблівасцям беларускай тапанімікі.

Літаратура

1. Архіў Алтайскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. – Асабовая справа І. К. Мацвееўкі.
2. Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. – Воп. 1 лс. – Спр. 163.
3. Архіў Горна-Алтайскага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Асабовая справа І. К. Мацвееўкі.
4. Архіў Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. – Спр. 27.
5. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 2000. – Т. 10 : Малайзія – Мугаджары. – 544 с.
6. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 5. – Кн. 1. Магілёўская вобласць. – 728 с.
7. Гарбацэвіч, В. Аб слоўнікавых асаблівасцях Магілёўшчыны / В. Гарбацэвіч // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 106–108.
8. І. М. Нарысы з мінулага Магілёўшчыны / І. М. // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 18–29.
9. Крапіва, Кандрат. Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы / Кандрат Крапіва // Звезда. – 1949. – 15 сакавіка.
10. Крапіва, Кандрат. Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы / Кандрат Крапіва // Настаўніцкая газета. – 1949. – 17 сакавіка.
11. Ламака, М. Вывучэнне Магілёўшчыны (кароткі гістарычны нарыс паводле матар’ялаў, зьмешчаных у часопісу «Наш край» / М. Ламака // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 150–155.
12. Матвееўка, І. Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР / І. Матвееўка // Савецкая школа. – 1948. – № 6 (лістапад – снежань). – С. 37–51.
13. Матвееўка, І. К. О корневом составе лексики восточнославянских языков / И. К. Матвееўка // Ученые записки Горно-Алтайского государственного педагогического института. – Горно-Алтайск : ГАГПИ, 1958. – Вып. III. – Т. I. – С. 117–135.
14. Матвееўка, І. К. Семантычны і морфалагічны аналіз беларускай топоніміі : дис. ... канд. філал. нав. / І. К. Матвееўка. – Мінск, 1947. – 126 л.
15. Матвьяёнак. Рэвалюцыя 1905 г. на Магілёўшчыне / Матвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 3 (5). – С. 10–18.
16. Матвьяёнак. Шлях да Чырвонай арміі ў БССР / Матвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 2 (4). – С. 17–23.
17. Мацьвьяёнак, І. К. Магілёўшчына як аб’ект краязнаўчага вывучэння / І. К. Мацьвьяёнак // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 144–149.
18. Мацьвьяёнак, І. К. Некаторыя краязнаўчыя тэмы Магілёўшчыны / І. К. Мацьвьяёнак // Наш край. – 1927. – № 3 (18). – С. 35–39.
19. Мацьвьяёнак, І. Напярэдадні Кастрычніка (старонкі з гісторыі сялянскага руху 1927 г. на Беларусі) / І. Мацьвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 10 (12). – С. 8–22.
20. Мацьвьяёнак, І. Сялянскі рух на Магілёўшчыне ў 1905 годзе / І. Мацьвьяёнак // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 43–58.
21. Мацьвьяёнак. Рэвалюцыя 1905 года на Магілёўшчыне (канец) / Мацьвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 4 (6). – С. 21–30.
22. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 205. – Воп. 10. – Спр. 493.
23. Памяць : гісторыка-дакументальная хроніка Быхаўскага раёна / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Савец. энцыкл., 1990. – 576 с.
24. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 5 : М – Пуд. – 592 с.